

GESTIÓ OBRERA, DESENVOLUPAMENT HUMÀ I SOCIALISME

Michael A. Lebowitz
Revista Temas núm. 54,
abril-juny de 2008

Van ser les noves fàbriques cooperatives del segle XIX una alternativa al capitalisme? La resposta de Karl Marx és negativa perquè, segons ell, reproduïen “tots els defectes del sistema existent”. Es limitaven a la recerca de guanys i a la competència; i si bé abolien la oposició entre el capital i el treball, la producció cooperativa continuava sent un sistema aïllat, basat en interessos antagònics individuals, on els treballadors associats “s’havien convertit en els seus propis capitalistes” al utilitzar els mitjans de producció per “valorar el seu propi treball”[1]. També va destacar que en les “formes diminutes” inherents als esforços privats dels treballadors individuals, les cooperatives “mai transformarien la societat capitalista”. Al 1875, Marx observava a la *Crítica al Programa de Gotha* que els treballadors desitjaven “crear les condicions per la producció cooperativa a escala social, i sobretot a escala nacional, en el seu propi país perquè estan treballant per revolucionar les condicions actuals de producció”. Això exigeix quelcom més que casos aïllats, ja que “per transformar la producció social en un gran sistema harmoniós de treball lliure i cooperatiu es necessiten *canvis socials generals* [2].

Aquest sistema cooperatiu exigia un procés de coordinació conscient -com quan “societats cooperatives unides [...] reglamenten la producció nacional en un pla comú, assumint així el control”. Enlloc d'un sistema fonamentat en interessos fragmentats i antagònics, a “la societat cooperativa basada en la propietat comú dels mitjans de producció”, els productors associats utilitzarien “diferents formes de poder obrer totalment conscients de constituir una sola força laboral social”. D'aquesta forma, la solidaritat entre totes les extremitats del treballador col·lectiu és lògica quan la producció d'éssers humans lliurement associats “es troba sota un control conscient i planificat” [3].

Aleshores, per què Marx va afirmar que l'aparició de les fàbriques cooperatives era una “victòria”? Tenint en compte els defectes que tenien, per què les va considerar inclús, una “victòria major” per l'economia política de la classe obrera sobre la del capital, que el projecte de llei de les deu hores? [4] A la pràctica, aquestes cooperatives evidenciaren que el treball combinat en gran escala podria perdre la seva “naturalesa contrària” i “dur-se a terme sense la existència d'una classe de patrons que donés feina a una classe d'obrers”. Era evident que els treballadors no necessitaven als capitalistes ja que “per donar fruits, els mitjans de producció no han d'estar monopolitzats com un mitjà de domini sobre, i exacció contra, el mateix treballador” [5]. A més, aquestes cooperatives apuntaven a una nova relació entre productors. Per aquesta raó i tot i els seus defectes, les fàbriques van constituir “els primers exemples de l'aparició d'una nova forma”. Tal com va observar el propi Marx, “quan el treballador coopera de forma planificada amb els demés, es desposseeix de les cadenes de la individualitat i desenvolupa les aptituds de l'espècie” [6].

Desenvolupament humà i praxis

El concepte del desenvolupament de les aptituds humanes i el procés mitjançant el qual aquest té lloc sempre van ser l'eix del punt de vista de Marx. El jove Marx va rebutjar les preocupacions dels economistes polítics del seu temps i va imaginar a un "ésser humà ric", aquell que ha desenvolupat les seves capacitats i aptituds a tal punt que és capaç de "sentir-se satisfet" de moltes formes, "a l'home ric i profundament dotat de tots els sentits". Va proposar que "enlloc de la riquesa i la misèria de l'economia política apareix l'ésser humà ric i la rica necessitat humana". Aquell és, al mateix temps, qui "té necessitat de totes les manifestacions humanes de la vida, l'home en el que la seva pròpia realització existeix com una necessitat interna, com a urgència" [7].

Però no va ser només el jove Marx qui es va referir amb tanta eloqüència als éssers humans. Més tard, a *Grundrisse* va reprendre de forma explícita el concepte de riquesa humana que havia presentat amb anterioritat. Es preguntava: "De fet, quan es desfà la limitada forma burgesa, què és la riquesa sinó la universalitat de les necessitats i aptituds individuals, els plaers, les forces productives i a més, creats a través de l'intercanvi universal?" [8]. Al imaginar un ésser humà com el producte social més universal i complet possible, "tan enriquit en necessitats com sigui possible, ja que és ric en qualitats i relacions" [9], donava a conèixer una proposta fonamental: *la veritable riquesa és el desenvolupament de la capacitat humana*. Aquest concepte entranya quelcom més que el simple desenvolupament de les capacitats de producció, engloba, a més, els mitjans de consum, ja que la capacitat de gaudir constitueix "el desenvolupament d'una possibilitat individual" [10]. Enlloc de considerar a un ésser amb necessitats i facultats productives senzilles, Marx aspirava al "desenvolupament de la rica individualitat multifacètica en la producció i el consum". [11]

Hi podria haver quelcom més evident? Sobre això versava el concepte de socialisme de Marx, la creació d'una societat que elimini tots els obstacles que impedeixin el ple desenvolupament dels éssers humans. Anhelava una societat de productors associats en la que cada individu fos capaç de desenvolupar totes les seves potencialitats; "el resultat absolut de les seves possibilitats creatives [...] el resultat total del contingut humà [...] el desenvolupament de tots els éssers humans com un fi en sí" [12]. A la societat cooperativa basada en la propietat comú dels mitjans de producció, les forces productives "han augmentat amb el desenvolupament integral de l'individu, i tots els manantials de la riquesa cooperativa flueixen amb major abundància" [13].

L'èmfasi sobre la creació d'una societat que permetés el desenvolupament total de les possibilitats humanes sempre ha estat l'objectiu dels socialistes. A la primera versió del *Manifest comunista*, Frederick Engels preguntava quin era l'objectiu que perseguien els comunistes, per respondre que era la organització de la societat de tal forma que tots els seus membres poguessin desenvolupar i utilitzar totes les seves aptituds i possibilitats en total llibertat, sense transgredir amb això les condicions essencials d'aquesta societat. Marx ho va resumir a la versió final del *Manifest* al afirmar que l'objectiu és "una associació en la que el desenvolupament lliure de cadascú sigui la condició pel desenvolupament lliure de tots" [14]. En resum, l'objectiu no pot ser una societat en la que algunes persones siguin capaces de desenvolupar les seves aptituds i altres no, sinó el desenvolupament cabdal de totes les possibilitats humanes.

Com pot produir-se aquest desenvolupament? Per a molts socialistes, la resposta més senzilla ha estat canviar les circumstàncies en les que viu la gent. No obstant, al 1845 Marx va rebutjar la idea de que puguem fer-li un regal a la gent i que si ens limitem a

canviar les circumstàncies en les que viuen seran persones diferents. En la seva opinió, s'estava oblidant que *són els éssers humans els qui canvien les circumstàncies*. El concepte de que podem crear-li noves circumstàncies a la gent i així canviar-la, divideix a la societat en dues parts, i una d'elles està per damunt d'aquesta. Es tracta del mateix punt de vista que després rebutjarà Paulo Freire: “el coneixement és un do concedit a aquells que es consideren intel·ligents respecte aquells que en la seva opinió no saben res” [15].

Pel contrari, Marx va introduir el concepte de *praxis revolucionària* -“la coincidència del canvi de circumstàncies i de l'activitat humana o canvi personal”- com a fil conductor de tota la seva obra. Així, per exemple, es va referir a la manera en que les persones duen a terme les seves lluites personals i com aquesta és la única forma en que la classe obrera pot “aconseguir desfer-se de la immundícia de segles i estar en condicions de fundar novament la societat”. Va advertir als treballadors que havien de prestar-se a viure cinquanta anys de lluites “no només per canviar la societat sinó també per canviar ells i preparar-se per l'exercici del poder polític”. Després de la Comuna de París, al 1871 -més de vint-i-cinc anys després de començar a estudiar el tema-, va reiterar que els obrers saben que “hauran d'afrontar lluites prolongades, a través d'una sèrie de processos històrics, que canviïn a les circumstàncies i als homes” [16].

Marx sempre insistia en el mateix: canviem a partir del que fem. Però, aquesta idea del canvi simultani de les circumstàncies i les persones, no es limitava a la lluita de classes en sí. Estava present en *totes* les activitats humanes. Com va observar el marxista francès Lucien Sève, “Tota personalitat desenvolupada ens sembla d'immediat una immensa acumulació dels més diversos actes a través del temps” i aquests actes desenvolupen una funció decisiva en el desenvolupament de les “aptituds” humanes, “el conjunt de possibilitats reals, innates o adquirides, per dur a terme qualsevol acte a qualsevol nivell” [17]. Som el resultat de totes les nostres activitats.

Tot i això, si reconeixem de forma explícita que tot procés d'activitat té dos productes combinats -el canvi de circumstàncies i el canvi d'agent-, clarament es veu que allò també és vàlid en l'àmbit de la producció. Marx no va oblidar això i va explicar que “els productors també canvien en la mesura en que fan florir noves qualitats pròpies, es desenvolupen en la producció, es transformen, desenvolupen noves facultats i idees [...] noves necessitats i un nou llenguatge” [18]. En resum, les persones es transformen en el procés de producció. També va observar que l'obrer “actua sobre la naturalesa externa i la canvia, i d'aquesta manera, canvia simultàniament la seva pròpia naturalesa” [19]. Aquesta és l'essència de la societat cooperativa basada en la propietat comú dels mitjans de producció; i així quan l'obrer coopera amb els demés en forma planificada es desposseeix de les cadenes de la individualitat i desenvolupa aptituds de l'espècie.

La producció sota el capitalisme i la seva inversió

La vigència d'aquestes idees pot veure's en la Constitució bolivariana de Venezuela. Mitjançant el reconeixement explícit (Article 299), de que l'objectiu de la societat humana ha de ser “garantir el desenvolupament humà integral”, la declaració (Article 20) de que “tots tenen el dret al lliure desenvolupament de la personalitat”, i l'èmfasi (Article 102) en “el desenvolupament de les possibilitats de cada ésser humà i el ple exercici de la personalitat en la societat democràtica”, observem que el tema del desenvolupament humà permea la Constitució. A l'Article 102, l'objectiu d'assolir “el desenvolupament de les possibilitats creatives de cada ésser humà”, remarca “la participació activa, conscient i

conjunta”.

Es tracta doncs d'una Constitució socialista? És evident que no, ja que a l'Article 115 es garanteixen els drets de propietat; l'Article 299 estipula el paper que desenvolupa la iniciativa privada en la generació de feines i el creixement, i el 112 demana a l'Estat que fomenti les iniciatives privades. En aquesta Constitució s'hi inclou, a més, un requisit especial, que és l'anhel de la política neoliberal del capital financer; a saber, la independència del Banc Central, que l'imperialisme desitja que s'inclouï en les constitucions de tots els països perquè allí es prescriu que no són els governs electes els que han d'adoptar les decisions econòmiques fonamentals, sinó la banca i els que estan sotmesos a la seva influència.

La Constitució bolivariana de 1999 va ser un reflex de l'equilibri de forces existents en aquells moments, però, eren aquests elements realment *compatibles*? Es pot assolir el desenvolupament humà integral sota el capitalisme? Quan s'és conseqüent amb l'objectiu d'aconseguir el desenvolupament humà a través de la praxis, és que no es *necessita* el desenvolupament d'un socialisme democràtic, humanista?

En les relacions capitalistes de producció, les persones estan sotmeses a “la poderosa voluntat d'un ser aliè que sotmet l'activitat als fins que persegueix”. En aquest cas, el poder creador del treball de l'obrer “s'estableix com a poder del capital, com un *poder aliè* que li faci front” [20]. Així, el capital fix, la maquinària, la tecnologia i totes “les forces productives generals del cervell social” apareixen com a atributs del capital i independents dels treballadors [21]. Els treballadors fabriquen productes que són propietat del capital, que es tornen contra ells i els dominen.

Marx va comentar que, d'aquesta manera, el món de la riquesa és pel treballador “com un món aliè que el domina” cada cop més, perquè el capital constantment crea noves necessitats de consumir com a resultat de la necessitat de produir la plusvàlua continguda en les mercaderies. Pels treballadors, produir en el sí d'aquesta relació és un procés de “buidatge total”, “d'alienació total”, “el sacrifici del fi humà en sí a un fi totalment extern” [22]. Amb quina altra cosa sinó amb diner, que és la veritable necessitat creada pel capitalisme, podem omplir el buit? Omplim el buit de les nostres vides amb coses; ens veiem empentats a consumir.

Però aquesta no és la única manera en la que el capitalisme deforma a les persones. A *El Capital*, Marx descriu la mutilació, l'empobriment, la immobilització del cos i la ment” del treballador “lligat de peus i mans de per vida a una sola operació especialitzada”, que es produeix en la divisió del treball característica del procés capitalista de fabricació. És que el desenvolupament de la maquinària va salvar als obrers en el capitalisme? Marx afirma que no; destaca que, enlloc d'això, completa “la separació de les facultats intel·lectuals del procés de producció del treball manual”. En aquesta situació, el cap i la mà se separen, es tornen hostils i es perd “cada àtom de llibertat tan en l'activitat física com en la intel·lectual”. Va indicar que “tots els mitjans pel desenvolupament de la producció experimenten una inversió dialèctica [i] distorsionen al treballador fins a convertir-lo en un fragment d'home [el degraden] i li alineen les possibilitats intel·lectuals del procés de treball” [23]. En resum, a més de produir mercaderies i capital, el resultat de la producció capitalista, que Marx va identificar a *El Capital*, és l'ésser humà fragmentat i immobilitzat, el gaudir del qual consisteix en posseir i consumir coses. El capitalisme resulta incompatible amb el desenvolupament humà integral.

Però existeix una altra opció. Quan comprenem l'èmfasi que fa Marx en el

desenvolupament humà, evidència que la *premissa de El Capital* és el concepte d'una societat en la que el desenvolupament de totes les possibilitats humanes és un fi en sí.

La “societat de lliure individualitat, basada en el desenvolupament universal de les persones i en la subordinació de la productivitat social i comunal com a riquesa social seva” [24] és el fantasma que recorre *El Capital* de Marx. Es pot pressentir la presència d'aquest món diferent des del seu primer rengló, quan se'ns presenten els horrors d'una societat on la riquesa no figura com a veritable riquesa humana sinó com a “una gegantina col·lecció de mercaderies”. A més, en aquesta obra, d'una lògica aclaparadora, el concepte de socialisme cau del cel sense un desenvolupament lògic. De cop, Marx evoca, en forma explícita, una societat que no es caracteritza per l'impuls d'augmentar el valor del capital, sinó més aviat per “la situació inversa, en la que la riquesa objectiva existeix per satisfer la necessitat de desenvolupament del treballador” [25].

De *quina* situació inversa es tracta? De fet, és la perspectiva des de la qual Marx critica el capitalisme de forma persistent. Llegim *El Capital* amb mires a identificar les inversions i distorsions que produeixen éssers humans truncats en el capitalisme i percebem el que Marx entén com a manifestació “exclusiva i característica” de la producció capitalista, en aquesta “situació inversa” que és el socialisme. Al considerar la manera com Marx presenta la negació, comencem a comprendre el que es requereix per produir éssers humans rics. Tenint en compte la forma en que descriu la immobilització del cos i la ment del treballador, la manera en que tots els mitjans pel desenvolupament de la producció capitalista “sofreixen una inversió dialèctica” i s'alienen del treballador “les possibilitats intel·lectuals del procés de treball”, no ha de sorprendre'ns que Marx esperés la *recombinació* del cap i la mà, la unificació del treball físic i intel·lectual; és a dir, el moment en que el treballador individual pugui “posar en funcionament els músculs sota la direcció del cervell”.

Al “combinar l'ensenyament i la gimnàstica amb el treball manual” s'arriba a “l'origen de l'educació del futur”. De fet, era “l'únic mètode de produir éssers humans completament desenvolupats” [26]. La resposta al truncament de les persones consistia en la “variació del treball, fluïdesa de funcions i mobilitat del treballador en totes les direccions”; això és el que significa el desenvolupament de la capacitat humana. Marx adduïa que la persona desenvolupada de forma parcial “ha de substituir-se per la persona totalment desenvolupada, per la qual les diferents funcions socials són diferents tipus d'activitat a desenvolupar de forma successiva” [27].

El nucli de tot és la importància de la varietat d'activitats. Les persones només desenvolupen les seves aptituds a partir de la seva pròpia activitat, únicament mitjançant la praxi que faci viable el creixement de capacitats particulars, o sigui, a través de “l'acumulació dels més diversos actes durant els temps” als que es refereix Sève [28]. Però quan se'ls *nega* la oportunitat d'exercir les seves potencialitats *no* es desenvolupen; i això és precisament el que Marx considera inherent a una societat en la que els éssers humans existeixen com a mitjans per l'ampliació del capital. Per això no és pura coincidència que indiqués que “els ferments revolucionaris l'objectiu dels quals és l'abolició de l'antiga divisió del treball es troben en contradicció diametral amb la forma capitalista de producció” [29].

Però, en l'àmbit de la producció es requereix quelcom més que una senzilla combinació de treball manual i intel·lectual. Si el nexa dels treballadors en la producció “els encara, en el regne de les idees, a un pla confeccionat pel capitalista i, a la pràctica, a l'autoritat, com la poderosa voluntat d'un ésser aliè a ells”, com obtenir éssers humans rics? Sense una

“direcció intel·ligent de la producció” per part dels treballadors, i una producció “sota la seva supervisió conscient i planificada”, aquests no poden desenvolupar el seu potencial com a éssers humans, ja que el seu propi poder es converteix en poder sobre ells. A totes llums, fer realitat “la necessitat de desenvolupament del treballador” exigeix que hi hagi un sistema econòmic molt diferent al capitalisme, un sistema que constitueixi una inversió.

Experiències escollides del segle XX

Al arribar al problema dels treballadors i la gestió, hi ha molt per aprendre dels esforços fets per construir el socialisme al segle XX. Suggerixo tres propostes:

1. Quan els treballadors no dirigeixen, *un altre* ho fa.
2. Quan els treballadors no desenvolupen les seves aptituds mitjançant la praxis, *un altre* ho fa.
3. Per molt que creguem haver expulsat al capitalisme, quan la producció no es basa en una relació de productors associats, tard o d'hora aquest retorna.

L'experiència soviètica

Considerem la posició que ocupaven els treballadors a la Unió Soviètica a partir del decenni dels 50. Allí, aquests tenien *drets laborals*. No només hi havia plena ocupació sinó que també gaudien d'una protecció significativa contra la pèrdua del lloc de treball o la reestructuració d'aquest sense la seva aprovació. Tampoc estaven lligats als llocs de treball i en la situació de plena ocupació podien traslladar-se quan volguessin; per exemple, 30% dels treballadors manuals de la indústria es van traslladar a millors llocs de treball en un any específic [30]. Sens dubte, aquesta no és la situació dels treballadors en el capitalisme, on l'exèrcit de reserva de desocupats es reproduïx amb regularitat i s'aprofundeix la dependència dels treballadors al capital.

Pensem en el que els treballadors soviètics *no* tenien. Sobretot, no estaven facultats per adoptar decisions en el lloc de treball. Tenien dret a fer propostes per millorar el treball, però els directius decidien quins suggeriments acceptarien, en cas d'acceptar-ne algun. Mancaven de veu independent i autònoma: els sindicats, que protegien els drets laborals individuals, tenien dirigents seleccionats des de dalt i la seva funció principal consistia en fer a vegades de corretges de transmissió per mobilitzar als treballadors.

Tot i aquestes debilitats, els treballadors soviètics van aconseguir beneficis que van resultar inaccessibles als moviments laborals ben organitzats sota el capitalisme; i no només drets laborals, sinó també augment dels ingressos reals, preus estables, articles indispensables subvencionats, igualitarisme relatiu i serveis humans socialitzats. Com explicar aquesta paradoxa dels beneficis a uns treballadors sense poder real? La resposta més encertada sembla ser el contracte social.

Segons Lewin, l'enginyosa observació de que “vostè fa com que ens paga i nosaltres fem com que treballem” incloïa “una miqueta de veritat: l'existència d'un contracte social tàcit, mai firmat o ratificat, mitjançant el qual les parts interessades arribaven a un enteniment per dirigir una economia de baixa intensitat d'escassa productivitat” [31]. Però el contracte social englobava quelcom més que la intensitat del treball, ja que incloïa aquest conjunt

de beneficis i un igualitarisme relatiu, a canvi d'acceptar el poder de l'Estat i el Partit, així com les limitacions a qualsevol poder des de baix.

Quins van ser els resultats de la impotència regnant en el lloc de treball de l'obrer soviètic? Els treballadors es van sentir alienats, els importava poc la qualitat del que produïen o augmentar la producció; treballaven el menys possible, excepte al final dels períodes planificats, quan hi havia possibilitats d'obtenir bonificacions; ocupaven el temps i les energies que els quedaven per operar a la segona economia o sector no estructurat. Ningú podria suggerir que aquestes relacions de producció propicien l'aparició d'éssers humans rics.

Negar-li als treballadors la oportunitat de dirigir els centres de treball i desenvolupar les seves aptituds va tenir un altre efecte. *Uns altres* s'ocupaven d'això: els directius de les empreses i els funcionaris. Aquest grup va incrementar al màxim els seus ingressos gràcies al coneixement que tenien de la producció, la capacitat de manipular les condicions per obtenir bonificacions i el desenvolupament d'aliances i nexes horitzontals i verticals. De fet, els directius obtenien cada cop millors resultats en l'impuls dels seus propis interessos, per la qual cosa solien convertir-se en protagonistes, enlloc de ser apoderats dels planificadors [32].

Durant algun temps, els principals dirigents de la Unió Soviètica es van tornar més dependents dels directius, i a mesura que s'agreujaven les dificultats econòmiques -el que feia cada cop més difícil complir el contracte social-, van acceptar el seu punt de vista sobre com resoldre-les. La seva opinió diferia moltíssim del punt de vista dels treballadors. Era una perspectiva que rebutjava, entre altres coses, els drets laborals i subratllava la racionalitat de comptar amb un exèrcit de desocupats de reserva. No ha de sorprendre'ns que sorgís, d'aquests directius, la classe capitalista de la Unió Soviètica.

L'experiència iugoslava

Moltes de les experiències del segle XX eren variacions de l'intent soviètic de construir el socialisme. Però a Iugoslàvia hi havia un *contrast real*, sobretot respecte a la situació dels treballadors. Al 1949, els dirigents iugoslaus van catalogar el model soviètic de capitalisme d'Estat i despotisme burocràtic; i van aduir que la burocràcia de la Unió Soviètica s'havia convertit en una nova classe. Van declarar que la propietat de l'Estat només era una *condició prèvia* al socialisme. Pel socialisme es necessitaven relacions socialistes de producció; és a dir, l'autogestió.

Així, al 1950 van presentar la Llei sobre l'autogestió dels treballadors. El Mariscal Tito, aleshores president de Iugoslàvia, va apuntar: "D'ara en endavant la propietat estatal dels mitjans de producció gradualment es transformarà en una forma superior de propietat, la propietat socialista. La propietat de l'Estat és la forma més baixa de propietat social i no la més alta, com pensen els dirigents de la URSS" [33].

Allò va ser un veritable experiment. Obtindria resultats positius la gestió obrera a les indústries propietat de l'Estat? Tito va assenyalar que molts estaven preocupats de que "els treballadors no siguin capaços de dominar les complexes tècniques de gestió de les fàbriques i demés empreses". No obstant, va afirmar: "En el mateix procés de gestió, en el procés continu de treball i gestió, tots els treballadors adquiriran l'experiència necessària. Es familiaritzaran no només amb el procés de treball, sinó també amb tots els problemes de les empreses. Els treballadors només podran aprendre mitjançant la

pràctica” [34].

Sens dubte, no existia l'alienació extrema que caracteritzava als centres de treball soviètics. Els treballadors iugoslaus s'identificaven amb les empreses. A més, molts d'ells sí que van aprendre bastant sobre els seus problemes, sobretot perquè en els Consells obrers existia el principi de rotació en els tallers i empreses. Però van aprendre molt menys del que Tito i altres dirigents van preveure a l'inici. Al 1975, vint-i-cinc anys després de la promulgada Llei d'autogestió, l'escriptor iugoslau Joze Gorincar descrivia així la disparitat existent entre treballadors, directius i experts:

“Sembla ser una diferenciació funcional, una jerarquia de coneixements i perícies, o com a conseqüència d'operacions industrials monòtones i atomitzades [...] amb prou feines hi ha exigües oportunitats de desenvolupar, en el desenvolupament de les funcions, una quantitat substancial de llibertat de pensament, imaginació i inventivitat. Si a tot això hi afegim el dia de treball relativament llarg i esgotador, tenim totes les circumstàncies que coarten als treballadors impedit-los participar amb major intensitat en la gestió de les organitzacions de treball” [35].

Què havia passat? Una de les majors dificultats era que no es feia un esforç constant per educar als obrers en el lloc de treball i ensenyar-los a dirigir les empreses. Com a resultat, va persistir la diferenciació entre pensar i fer. Si bé estaven *facultats* per decidir assumptes de gran importància com les inversions, la comercialització i les decisions referides a la producció, els consells obrers no es consideraven prou capacitats, en comparació amb els directius i experts tècnics, per adoptar aquestes decisions. Per això es limitaven a aprovar de forma mecànica les propostes fetes per la direcció.

D'altra banda, els consells dedicaven molt de temps a debatre allò sobre el que sí se sentien capacitats per valorar, com la justesa dels ingressos relatius en el sí de les empreses. La postura adoptada respecte les recomanacions dels directius era treballar bé i confiar en que *ells* treballessin bé. En aquells casos en els que els consells obrers destituïen als directius que havien fet propostes errades, es comportaven com un cos d'electors descontents amb el govern; però no sentien que ells eren el govern.

Per quina raó els treballadors no eren els seus propis directius? Una part substancial del problema és el context en el que existien aquestes empreses d'autogestió. Funcionaven en el mercat i les impulsava l'interès personal. En cadascuna, l'objectiu era garantir el màxim d'ingressos per membre de cada empresa. Tenint en compte que tan els directius com els treballadors es beneficiaven dels resultats positius assolits per aquestes, es donava per assentat el fet de que hi havia un interès comú en obtenir guanys.

La solidaritat existia entre els seus membres i es manifestava de moltes maneres, inclosa l'absència de cessants quan les vendes disminuïen. No obstant, no era extensiva als treballadors de diferents empreses que competien entre sí, o a la societat en general. En la visita efectuada al 1959, el Che Guevara va observar que cada empresa “estava immersa en una lluita ferotge amb els competidors per qüestions de preus i qualitat”; va advertir que això constituïa un veritable perill i podia “introduir factors que distorsionen el que suposa ser l'esperit socialista” [36].

De fet, la situació va empitjorar. Durant el decenni de 1950-60 les empreses es van veure gravades de forma significativa a partir de l'us que van fer dels mitjans de producció de propietat estatal, i l'Estat va utilitzar els fons per a noves inversions. Es van crear noves empreses i es van entregar als obrers perquè les dirigissin. Però al Congrés dels Consells

de Treballadors, celebrat al 1957, hi va haver reclams perquè les empreses existents no estaven facultades per adoptar decisions. Es va argumentar que se'ls havia de deixar més diners amb la finalitat de que els treballadors poguessin invertir més i fomentar el desenvolupament de l'autogestió obrera. Es va afirmar que "el qui regeix la reproducció ampliada regeix la societat". L'Estat, i no els treballadors, era qui la regia. Es va denunciar l'existència d'un capitalisme d'Estat on aquest explotava als col·lectius de treballadors mitjançant la tributació.

A principis dels anys 60, la recessió va finançar als qui promovien aquests canvis. Es van reduir els controls i reglamentacions estatals, així com les gravacions a les empreses, i l'Estat, sobretot el federal, es va retirar de manera significativa de les inversions. No només va imposar menys gravacions, sinó que es van desarticlar els fons d'inversions acumulats en el passat i es va invertir en la banca d'autogestió, que concedia préstecs amb finalitats de lucre a les empreses. A la pràctica el canvi a l'economia de mercat va ser quasi absolut.

Aquest gir cap al mercat va venir aparellat de l'augment de la desigualtat entre empreses d'una mateixa indústria, entre indústries, entre la ciutat i el camp, i entre repúbliques. Això va tenir una gran repercussió degut, especialment, a les grans disparitats en els nivells d'ingrés -per exemple, a Eslovènia eren sis vegades més elevats que a Kosovo- i a les diferències ètniques. A més, va sorgir un altre tipus de desigualtat tenint en compte que les empreses d'autogestió utilitzaven els fons no gravats per l'Estat, que recolzava el desenvolupament extensiu, per fer inversions que exigien molta maquinària amb la finalitat de generar més ingressos sense sumar més membres al col·lectiu de treball. No ha de sorprendre'ns l'alt índex de desocupació, les persones que arribaven del camp no trobaven treball i s'encaminaven als països d'Europa occidental com a "treballadors immigrants temporals". Al 1971 hi havia el 7% de desocupació, i 20% de la força laboral treballava a l'estranger.

Aquesta desigualtat va revelar un important dilema a l'hora d'analitzar el significat de la propietat social en aquesta situació. Si bé des del punt de vista jurídic aquestes empreses eren propietat de l'Estat i es consideraven propietat social, no centraven l'atenció en les necessitats de la societat, ni existia un concepte de solidaritat. A més, tal com indica la creixent desigualtat, no tots els membres de la societat tenien igual accés als beneficis d'aquests mitjans de producció de propietat comú, ni es beneficiaven d'ells en igualtat de condicions. Era evident que alguns treballadors tenien accés a *millors* mitjans que altres i els desocupats no en tenien accés a cap [37]. Mentre les forces del mercat es tornaven més dominants, la influència dels treballadors disminuïa respecte la dels funcionaris de les empreses, moltes dominades per altres de més fortes o per la banca. Cap a la dècada dels 70 s'afirmava que havia passat quelcom imprevist: en la lluita contra la burocràcia estatal s'havia oblidat la lluita contra el capitalisme [38].

El que estava en joc era quelcom més que la integritat de la *ideologia* de l'autogestió. El fet de que la Lliga dels Comunistes de Iugoslàvia no hagués pogut impugnar el model existent reflectia el poder arrelat de la relació de propietat grupal, que només en aparença era la gestió obrera. Els directius i experts tècnics d'aquestes empreses eren els qui entenien la comercialització i venda de mercaderies. Eren els qui sabien com invertir en la banca els fons de les empreses, com establir vincles entre elles, com fusionar-se i demés. Els treballadors no sabien d'aquests assumptes; només eren conscients de la seva dependència dels funcionaris.

El cas iugoslau demostra que l'existència dels consells obrers, inclús quan estaven

jurídicament facultats per adoptar totes les decisions, no equivalia a la gestió obrera; i centrar l'atenció en l'interès personal dels treballadors d'empreses individuals no equival a centrar-la en el de tota la classe treballadora. Les empreses de propietat estatal tenien consells obrers, però la paralitzant divisió entre el pensar i el fer es va mantenir. Al final, els directius van acabar sent capitalistes i els treballadors van quedar com a assalariats.

Socialisme i gestió obrera

Existeix una paradoxa evident. Com va succeir això en el cas de Iugoslàvia, on la gestió obrera era el mateix cor del sistema? Observem que la qüestió clau en la gestió obrera és la *finalitat*. Si l'objectiu que es persegueix és la cooperació entre un grup particular de productors amb mires a obtenir el màxim d'ingressos per treballador, aleshores qui és *l'altre*? Altres grups de treballadors que estan competint, els productors que estan venent els instruments necessaris, els membres de la societat que constitueixen el mercat o poden afirmar que tenen dret als mitjans de producció o als resultats del treball, les persones que poden imposar gravàmens, l'Estat. De fet, són *tots els demés*.

Clarament, la gestió obrera i la cooperació conscient en el procés de producció té possibilitats ingents de crear éssers humans rics, de garantir el “desenvolupament integral de l'individu, i [que] totes les fonts de la riquesa cooperativa flueixin amb major abundància”. Però el resultat obtingut a Iugoslàvia va ser previst pel Che a “El socialisme i l'home a Cuba”:

La il·lusió de que el socialisme podia assolir-se amb ajuda dels instruments malmesos que ens llegués el capitalisme (la mercaderia com a cèl·lula econòmica, l'interès material de l'individu com a palanca i demés) pot portar a un carreró sense sortida. Allà s'arriba després d'haver descaminat un llarg camí amb molts encreuaments, i resulta difícil esbrinar on va ser que ens vam equivocar [39].

La gestió obrera es va equivocar a Iugoslàvia perquè l'excessiu èmfasi en l'interès personal atempta contra el desenvolupament i l'aprofundiment de la solidaritat i evita centrar l'atenció en les necessitats dels membres de la societat. També tendeix a desintegrar la propietat comú dels mitjans de producció i soscavar la pròpia gestió obrera [40]. L'interès personal, en sí, és un “defecte” inevitable, perquè la nova societat s'inicia amb persones que “en tots els sentits, econòmica, moral i intel·lectualment, segueixen duent l'empremta de la vella societat” [41]. El problema es multiplica quan es decideix *construir* a partir d'aquest defecte, i es creu que existeix un *principi socialista* immutable basat en l'interès personal, tal com va fer la Lliga dels Comunistes de Iugoslàvia. Al fer-ho es nega la idea del Che de la necessitat de formar éssers humans socialistes al mateix temps que es creen les condicions materials [42].

No obstant, ha de reconèixer-se que tota activitat humana crea resultats combinats, tan en el producte immediat del treball com en el mateix productor, pel que hem de preguntar-nos quin tipus de persones es creen sota determinades relacions.

És que és possible formar éssers humans socialistes impedit-los a les persones utilitzar l'intel·lecte en el lloc de treball i dirigint-los des de dalt? L'experiència del model soviètic evidencia les conseqüències: es perpetua la immobilització del cos i la ment i la reproducció de productors fragmentats, degradats, alienats de “les possibilitats intel·lectuals del procés de treball”, del resultat de la seva pròpia activitat i d'altres éssers humans. Tanmateix, el model iugoslau mostra que inclús on existeixen formes de gestió

obrera, la orientació personal desencadenada en les relacions mercantils fa que el diner sigui el determinant. El resultat és acceptar la subordinació en el lloc de treball i a la societat, així com la desintegració de la solidaritat. Ambdós casos demostren que la propietat jurídica dels mitjans de producció per part de l'Estat mai ha de confondre's amb les relacions socialistes de producció. Els productes combinats que es van crear en el sí de les relacions productives a la Unió Soviètica i Iugoslàvia no van ser éssers humans rics capaços de construir el socialisme.

Aleshores, quin tipus de relacions productives funcionarien per assolir aquest objectiu? Les relacions de producció d'una societat cooperativa basada en la propietat comú dels mitjans de producció -una societat sustentada en la cooperació conscient entre productors associats- podria brindar les condicions pel ple desenvolupament de les capacitats humanes. “Quan el treballador coopera de forma planificada amb els demés, es desposseeix de les cadenes de la seva individualitat i desenvolupa les aptituds de l'espècie”.

Quan el nexa entre ells és la solidaritat, les persones no només creen valors d'us, sinó que també es creen a sí mateixes com a éssers humans socials, rics. Això pot observar-se en l'àmbit de la producció sota la relació de la gestió obrera quan els treballadors uneixen la concepció del treball a la seva execució. Aleshores no només poden desenvolupar-se les possibilitats intel·lectuals de *tots* els productors associats, sinó que el seu “coneixement tàcit” sobre formes idònies de treballar i produir també pot constituir un coneixement social del que tots poden beneficiar-se. La producció democràtica, participativa i protagònica fa us dels nostres recursos humans ocults i desenvolupa les capacitats. Però si no combinem el cap i la mà, es perpetua la divisió entre els que *pensen* i els que *fan*, com descriu Marx, en la qual “el desenvolupament de les capacitats humanes d'una part es basa en la limitació del desenvolupament de l'altra part” [43]. La producció democràtica és una condició necessària pel lliure desenvolupament de tots.

No obstant, clarament la gestió obrera ha d'augmentar en els diferents llocs de treball. És un element necessari, però no suficient. Quan es parla de les fites de producció, aquestes han de referir-se a les dels obrers, però no en llocs de treball aïllats, sinó dels treballadors a la societat, a les comunitats. Al cap i a la fi, què és la producció? No és quelcom que només passi en una fàbrica o en el que identifiquem com el lloc de treball. La *producció* no ha de confondre's amb la *producció de valors d'us particulars*. Tots els productes i activitats particulars amb prou feines són moments en el procés de creació d'éssers humans, que és el verdader resultat de la producció social. Com ho va observar Marx respecte al capitalisme:

“Al analitzar la societat burgesa amb deteniment i en el seu conjunt observem que el resultat final del procés de producció social sempre apareix com la pròpia societat; és a dir, el propi ésser humà en les seves relacions socials. Tot el que té una forma fixa, com el producte i demés, sembla ser amb prou feines [...] un moment evanescent en aquest moviment” [44].

Per tant, ha de reconèixer-se com a part integral del procés de creació dels éssers socials, no només la producció de mercaderies materials particulars en el presumpte “sector productiu”, sinó també els serveis educatius i de salut, les activitats domèstiques que alimenten el desenvolupament dels éssers humans, el manteniment de la comunitat [45]. No han de crear-se únicament els serveis i béns materials, sinó també les concepcions que guien la producció. Les fites que les guien són les característiques que diferencien a les societats. Només mitjançant un procés on hi participin les persones que

adopten les decisions que les afecten a cada nivell pertinent -barris, comunitats i la societat en el seu conjunt-, les fites que orienten a l'activitat productiva, podran ser les de les pròpies persones.

Per això no només és important fer de cada moment un terreny propici per l'adopció de decisions col·lectives i una diversitat d'activitats que desenvolupin les capacitats humanes, sinó també per establir relacions de solidaritat en tot moment. L'acte de solidaritat crea productes combinats, ja que recolza les necessitats dels demés i crea éssers humans rics.

Aleshores podem crear nous éssers humans i relacions socialistes avui en dia? La Revolució bolivariana de Venezuela ha començat a donar passos en aquesta direcció, centrant l'atenció de la seva Constitució, en el desenvolupament humà i la praxis al tractar de construir una democràcia revolucionària encarnada en consells comunals i obrers, a més d'una contínua expansió de la propietat estatal en sectors claus. Es tracta d'un concepte de democràcia com a *praxis*, com a *protagonista*. En aquest sentit, és la democràcia de les persones que estan transformant-se en subjectes revolucionaris. Aquestes mesures no només s'encaminen a identificar les necessitats i capacitats de les comunitats i dels obrers, sinó que també constitueixen una forma de *crear* les capacitats dels protagonistes i fomentar una nova relació social entre productors associats sobre la base de la solidaritat.

El camí no és fàcil. Les formes noves sempre reproduïxen defectes de la vella societat [46]. S'ha de *lluitar* contra els defectes heretats, més que edificar sobre ells. Podem valorar els avenços fets durant el camí a partir de l'augment de la capacitat d'autogestió dels treballadors, del govern democràtic, participatiu i protagònic dels propis ciutadans a les comunitats i a la societat en el seu conjunt, a partir del desenvolupament de la veritable solidaritat entre les persones. Un cop compremuem l'objectiu d'aquest procés: crear una societat que permeti el desenvolupament cabdal de les possibilitats humanes, podem formular unes preguntes senzilles en relació amb aquests esforços, independentment de les diferències històriques i les situacions: s'estan creant noves relacions productives? S'estan prenent mesures per enfortir o debilitar la relació dels productors associats? L'únic veritable ciment de la nova societat és el desenvolupament de la confiança en un mateix i en la unitat de la classe obrera, en el seu propi desenvolupament. És que això és possible sense una gestió obrera?

Notes

1. Carlos Marx, *El Capital*, v. III, Vintage Books, Nueva York, 1981, p. 571; Michael A. Lebowitz, *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*, Palgrave Macmillan, Nueva York, 2003, pp. 88-9, 215.

2. Carlos Marx, «Instructions for the Delegates of the Provisional General Council. The Different Questions» [1866], en *Minutes of the General Council of the First International*, 1864-66, Foreign Languages Publishing House, Moscú, s.f., p. 346.

3. Carlos Marx, *El Capital*, v. I, Vintage Books, Nueva York, 1977, p. 173.

4. Véase el análisis del concepto «economía política de la clase obrera» de Marx, en Michael A. Lebowitz, ob. cit.; Carlos Marx, «Inaugural Address of the Working Men's

International Association» [1864], en Carlos Marx y Federico Engels, Collected Works, v. 20, Lawrence & Wishart, Londres, 1985, pp. 10-11.

5. Ibídem, p. 383; véase también Carlos Marx, El Capital, v. III, ob. cit., pp. 511-2; Theories of Surplus Value, v. III, Progress Publishers, Moscú, 1971, p. 497.

6. Carlos Marx, El Capital, v. I, ed. cit., p. 447.

7. Carlos Marx, Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, en Carlos Marx y Federico Engels, ob. cit., v. 3, p. 304.

8. Carlos Marx, Grundrisse, Vintage Books, Nueva York, 1973, p. 488.

9. Ibídem, p. 409.

10. Ibídem, p. 711.

11. Carlos Marx, «Critique of the Gotha Programme» [1875], en Carlos Marx y Federico Engels, Selected Works, v. II, Foreign Languages Publishing House, Moscú, 1962, p. 325.

12. Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., pp. 488, 541 y 708.

13. Carlos Marx, «Critique...», ed. cit., p. 24.

14. Michael A. Lebowitz, ob. cit., pp. 202-5.

15. Paulo Freire, Pedagogy of the Oppressed, Continuum, Nueva York, 2006, p. 72.

16. Michael A. Lebowitz, ob. cit., pp. 179-84.

17. Lucien Sève, Man in Marxist Theory and the Psychology of Personality, The Harvester Press, Sussex, 1978, pp. 304, 313.

18. Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., p. 494.

19. Carlos Marx, El Capital, v. I, ob. cit., p. 283.

20. Ibídem, p. 450; Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., pp. 307 y 453.

21. Carlos Marx, El Capital, v. I, ed. cit., pp. 1053-4 y 1058; Grundrisse, ed. cit., p. 694.

22. Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., p. 488.

23. Carlos Marx, El Capital, v. I, ed. cit., pp. 548, 643 y 799.

24. Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., p. 158.

25. Carlos Marx, El Capital, v. I, ed. cit., p. 772.

26. Ibídem, pp. 613-4 y 643.

27. Ibídem, pp. 617-8.

28. Lucien Sève (ob. cit., p. 358) identifica un altre problema: les conseqüències negatives en el desenvolupament de la personalitat quan la capacitat desenvolupada no s'utilitza plenament.
29. Carlos Marx, *El Capital*, v. I, ed. cit., p. 619.
30. David Granick, *Job Rights in the Soviet Union: Their Consequences*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, pp. 13-4.
31. Moishe Lewin, *The Soviet Century*, Verso, Londres, 2005, p. 320.
32. A *The Socialist Alternative: Real Human Development* (en premsa) analitzà la lògica del «contracte social» i la relació entre el partit d'avantguarda («els planificadors»), directius i treballadors en el «socialisme real».
33. Josef Broz Tito, «Factories to the Workers», *Socialist Thought and Practice*, s.e., Belgrado, s.f., p. 16.
34. *Ibidem*, pp. 4, 12 y 13.
35. Jozef Gorican, «Possibilities and Present-Day Limitations of Self- Management», *Socialist Thought and Practice*, v. XV, n. 6, Belgrado, junio de 1975, pp. 92-3.
36. Carlos Tablada, *Che Guevara: Economics and Politics in the Transition to Socialism*, Pathfinder, Sydney, 1989, pp. 111-2.
37. Vegi's un anàlisi del problema general de l'accés diferenciat als mitjans de producció a Michael A. Lebowitz, «El poble i la propietat en la construcció del comunisme», *Marx Ahora*, n.16, La Habana, 2003.
38. Per l'anàlisi dels problemes a l'autogestió iugoslava, vegi's Michael A. Lebowitz, *Built it Now: Socialism for the 21st Century*, Monthly Review Press, Nueva York, 2006 (publicat també sota el títol *Construyámoslo ahora: el socialismo para el siglo XXI*, Centro Internacional Miranda, Caracas, 2007).
39. Carlos Tablada, ob. cit., 1989, p. 92.
40. D'aquesta manera s'infecten els tres costats del que el president veneçolà Hugo Chávez, en el programa «Aló Presidente» (n. 264, 28 de gener de 2007), denominés el «triangle elemental» del socialisme: 1) propietat social amb 2) producció social per 3) les necessitats socials. Vegi's Michael A. Lebowitz, *El socialismo no cae del cielo: un nuevo comienzo*, Monte Ávila, Caracas, 2007, pp. 7-15.
41. Carlos Marx, «Critique...» , ed. cit.
42. Vegi's Michael A. Lebowitz, «Building Upon Defects: Theses on the Misinterpretation of Carlos Marx's Gotha Critique», ponència presentada a la Tercera Conferència Internacional sobre l'obra de Karl Marx i els desafiaments del segle XXI, celebrada a La Habana, del 3 al 6 de maig de 2006 i publicat a *Science & Society*, v. 71. n. 4, Nueva York, octubre de 2007, pp. 484-9.

43. Carlos Marx, Economic Manuscript of 1861-83, a Carlos Marx y Federico Engels, Collected Works, v. 30, ed. cit., p. 191.

44. Carlos Marx, Grundrisse, ed. cit., p. 712.

45. Michael A. Lebowitz, Beyond Capital..., ed. cit., pp. 200-2.

46. Per un anàlisi recent dels obstacles concrets que encara la Revolució bolivariana de Venezuela, vegi's Michael A. Lebowitz, «Venezuela: A Good Example of the Bad Left of Latin America», Monthly Review, v. 59, n. 3, Nueva York, juliol-agost de 2007, pp. 38-54.